

20ª EDICIÓ

JORNADES
DE
CULTURA
POPULAR

L' Educació a Castelló

10, 11 i 12 de novembre
a l'Edifici Menador

Jornades de Cultura Popular

Organitza i dirigeix:

Ajuntament
de Castelló
Regidoria de Cultura

Castelló de la Plana
Ciutat Educadora

Col·labora:

MENADOR

Segueix la nostra AGENDA CULTURAL en: www.castello.es #CSesCultura Castellón es Cultura @CulturaCS

L'EDUCACIÓ A CASTELLÓ

Ponències i Comunicacions

JORNADES MUNICIPALS DE CULTURA POPULAR A LA CIUTAT DE CASTELLÓ

Col·lecció Monografies de l'Institut d'Etnografia i Cultura Popular

**Ajuntament
de Castelló**
Regidoria de Cultura

És ben cert que sempre hem tingut a la nostra ciutat i al seu entorn estudiosos de la cultura popular d'una manera més o menys aïllada i individual, encara que de fruits positius.

La necessitat d'agrupar aquells estudiosos va fer que la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Castelló prenguera la iniciativa de crear l'**Institut d'Etnografia i Cultura Popular**, que constitueix un centre adient per a activitats com les **Jornades**, que seran l'inici d'altres actes per al foment de la nostra cultura popular i el coneixement dels valors que romanen al si del poble.

Agraint l'esforç dels participants, ponents i comunicants, es publiquen les actes en les quals queda reflectit per escrit allò que s'ha dit i s'ha fet.

© de la present edició AJUNTAMENT DE CASTELLÓ DE LA PLANA, 2018
del text els autors

Edita: Ajuntament de Castelló de la Plana
Plaça Major, 1 - 12001 Castelló - www.castello.es

Imprimeix: Innovació Digital Castelló, s.l.u.

I.S.B.N.: 978-84-16155-49-1
Dip. Legal: CS 1079-2018

V MESTRES I INNOVACIÓ EDUCATIVA A CASTELLÓ AL LLARG DE LA II REPÚBLICA

Consol Aguilar
Universitat Jaume I

Remarca la Llei de Memòria Històrica¹ la necessitat democràtica de recuperar i reconèixer la memòria d'aquelles persones que treballaren per la democràcia pel caràcter injust de totes les condemnes, sancions i expressions de violència personal produïdes, per motius inequívocament polítics o ideològics, durant la Guerra Civil, així com les que, per les mateixes raons, van tenir lloc a la Dictadura posterior. La memòria històrica educativa forma part d'aquesta necessària recuperació des de la història local de l'educació, important per tres motius: a) la reconstitució de l'autoconsciència històrica i de l'autoestima ciutadana: la recuperació del patrimoni cultural, educatiu i social valencià, b) la construcció del desenvolupament comunitari, que altera els conceptes de centre/perifèria i, c) la recuperació de mestres amb plena actualitat, pels usos ideològics (poder) de l'educació i la seua relació amb la transformació de les desigualtats socials.

A Castelló el 1930 tan sols sabien llegir i escriure a la capital el 47,81 % ciutadania (56,06 % H i 40,18 % D). I a la província el 36,49 % de la ciutadania (43,65 H, 29,53 % D)². Cal remarcar que 43 anys abans, l'any 1887, Castelló capital tenia un 82 % de ciutadania analfabeta³. Un altre fet important és que en el primer Govern de la República, any 1931, el ministre d'Instrucció Pública, Marcelino Domingo i Sanjuán, i el director general de Primera ensenyança, Rodolf Llopis Ferrándiz, eren mestres. La seua preparació i compromís va impulsar un canvi educatiu i social rellevant, en el

1 "Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura". *BOE*, 310, 27/12/2007, p.53410

2 Aguilar, Consol (1997). *Educació i Societat a Castelló al llarg de la II República*. Castelló: Diputació de Castelló.

3 Aguilar, Consol (1986). *La educación en Castellón a través de la Prensa (1868-1900)*. Castelló: Diputació de Castelló.

primer bienni va construir 999 escoles al País Valencià, 515 a València, 196 a Castelló i 288 a Alacant⁴.

Des del que Carlos Lomas⁵ denomina Pedagogies del Record, cal recuperar els i les mestres de les llistes de depuració que, després de la guerra, ofereixen noms d'altres mestres que estarien lligats a la innovació educativa. La recuperació de la seua biografia és una tasca pendent. La majoria dels mestres i de les mestres que apareixen citats van patir per la seua ideologia educativa conseqüències com ara consells de guerra, presó, l'allunyament forçós de la seua escola per una sèrie d'anys o la separació definitiva del magisteri. També en alguns casos van patir exili o mort. La seua tasca educativa, desenvolupada en les seues aules, mereix ser recuperada i reconeguda. És un compromís de memòria històrica de l'educació ineludible. Esperem que els investigadors i les investigadores joves continuen amb aquesta tasca urgent de recuperació de la nostra genealogia educativa. Carlos Lomas⁶ ens recorda:

“Somos memoria. Lo que somos y lo que sabemos está tejido con los hilos del recuerdo y de la memoria (...). Una ética implicada en la construcción de formas de vida y de sociedades equitativas y democráticas exige aceptar que el convulso presente en que vivimos y ese futuro al que algunos apelan para justificar el olvido de la barbarie humana están contruidos sobre las víctimas, sobre los sin nombre, sobre quienes aún son invisibles (...) [hay que vindicar] el valor de la educación de la memoria histórica (con el fin de que el mundo de la educación se comprometa en mayor medida con una pedagogía del recuerdo que evite la justificación de la barbarie, visibilice a las victimas y fomente la democracia y la equidad en nuestras sociedades.(...) Ojalá estas lecciones contra el olvido fomenten nuestra conciencia de educadoras y educadores sobre cómo ha sido y cómo debe ser la educación y, en consecuencia, sobre cómo deseamos que sea el mundo en que vivimos, un mundo que no progresa adecuadamente y que por tanto necesita mejorar”.

I Carmen Morán⁷ palesa molt clarament el context de la postguerra:

“El miedo más terrible se instaló en las escuelas y en las familias de los maestros. Los que no murieron fusilados tras el levantamiento militar pasaron en su exilio interior la más terrible purga profesional. Morente Valero ha contado hasta 60.000 maestros depurados en su tesis titulada La Depuración del Magisterio Nacional.

4 Dades *Butlletí educació MIP* núm. 1 gener-març 1933.

<http://edurepfran.blogspot.com.es/search/label/4.%20Fuentes%20consultadas>

5 Lomas, Carlos. (coord.) (2011) *Lecciones contra el Olvido: Memoria de la Educación y Educación de la memoria*. Barcelona: Octaedro/Ministerio de Educación.

6 Ibid. pàg. 9-19.

7 Moran, Carmen (2003). “Represión contra los maestros en la Guerra Civil. Los homenajes de los docentes a sus colegas muertos en la contienda de 1936 recuperan su memoria”. *El País*, 27 de gener.

http://elpais.com/diario/2003/01/27/educacion/1043622001_850215.html

En una primera fase, recién declarada la guerra, son los militares quienes se encargan de peinar pueblos y ciudades en busca de maestros republicanos. “Pedían informes a los alcaldes y por esa vía se destituyó o separó temporalmente de las aulas a muchos de ellos” (...). A partir de noviembre del 36 la depuración se burocratiza. Se crean comisiones provinciales y se les exige a todos los maestros, a todos, que soliciten su propia depuración como condición para seguir ejerciendo. Después, la comisión les devolvería el expediente, favorable para seguir dando clase, ó rechazado y a la calle. Muchos optaron por ir al frente. Pero los demás tuvieron que someterse al criterio de la comisión, formada por el director del instituto, un representante de la asociación de padres, “persona de probada moralidad católica”, un inspector y dos vocales de “solvencia moral y técnica”. Se les pidió que detallaran qué hacían antes y después del 18 de julio, cómo recibieron el alzamiento, sus filiaciones políticas y sindicales, su actividad diaria y privada y que delataran a sus compañeros. Debían acompañar su defensa de los informes del alcalde, el cura, la guardia civil y otros. Toda una defensa sin una acusación previa. (...) la purga buscaba también hacer huecos en las escuelas donde colocar a familiares y allegados. Aunque fueron tantos los que faltaron que muchos curas y algunos militares, hasta 2.500 alféreces, se hicieron cargo de la educación después de la guerra. A pesar de las variopintas acusaciones que la red caciquil se encargó de difundir, los maestros, muchos de ellos católicos, fueron víctimas de acusaciones y bulos de carácter religioso. Era sencillo. La República puso las bases de lo que iba a ser la escuela laica, de pensamiento libre, y mandó sacar de las aulas los crucifijos que las presidían. Los maestros, en su intachable comportamiento de funcionarios, descolgaron las cruces. Ese fue el pecado que se convirtió en delito.

Después llegó el silencio y el miedo. (...) En 1977 el Gobierno de la UCD decretó amnistía para los represaliados. Era tarde para los maestros, ancianos muchos, muertos ya la mayoría. Sus familiares (...) se conforman ahora con seguir la pista de huesos perdidos en las cunetas o en las fosas comunes de los cementerios. (...) los maestros republicanos lo pagaron caro. La depuración durante y después de la guerra dejó unos 15.000 expulsados y unos 6.000 sancionados. Lo menos grave es que estuvieron 18 meses sin cobrar.”

Encara que es coneixen els noms d'altres mestres -de Castelló o d'altres llocs però que varen exercir la seua tasca deixant la seua empremta educativa a Castelló-, tan sols s'ha inclòs, de manera molt breu per necessitats de l'espai de la ponència, el professorat lligat a la innovació educativa documentada. La seua tasca educativa, desenvolupada en les seues aules, mereix ser recuperada i reconeguda. És un compromís de memòria històrica de l'educació ineludible.

I. CAPDAVANTERES I CAPDAVANTERS

Cal esmentar un grups de mestres capdavanters/es que es van anticipar al canvi educatiu republicà des d'algun aspecte concret. Els citem breument per visibilitzar i reconèixer la seua aportació pionera. Tan sols s'inclouen les dades de la seua tasca

l·ligades a Castelló o d'una clara importància en relació amb la seua empremta a l'educació castellanenca. D'aquest professorat han estat recuperats:

Eladia Pedrós⁸. Aquesta mestra de Castelló de la Plana, preocupada per la incorporació del treball manual a les tasques escolars, envià una ponència a l'Assemblea regional de 1902, defensant l'estima pel treball, desenvolupà la intel·ligència, la imaginació i la cultura estètica i col·laborà així en l'educació integral⁹.

Ricardo Vilar Negre (Ribesalbes, 1872). Va estudiar a l'Escola Normal de València i va començar el seu treball a l'escola de Castellnou (Castelló), d'on passaria a Castelló i després a Alacant (1902-1920), de nou a Castelló i per últim a València (1921-1940) on es jubilaria. L'any 1912 fou director a Alacant de l'Escuela-Jardín Rafael Altamira, implementant les pràctiques higienistes a favor de les escoles a l'aire lliure. Va ser director de la primera escola graduada de València des de 1921 fins a la seua jubilació. Rodolfo Llopis va ser alumne seu a Alacant¹⁰.

Francisco Canós Sanmartín. Aquest mestre de Castelló, capdavanter en la introducció escolar dels jocs i les activitats d'educació física a l'Assemblea Pedagògica Regional de 1902, va defensar la introducció obligatòria dels "jocs i exercicis gimnàstics" i dels "banys escolar" per a fer possible obligar els xiquets "a prendre, almenys, un bany higiènic setmanal"¹¹.

Ángela Sempre Sanjuán, espartenyera al taller familiar. Va estudiar Magisteri i va ingressar en l'Escola Superior de Magisteri de Madrid, on seria membre de la setena promoció (1915-1918) i becada en la "Residencia de Señoritas". Des del 1928 fins a 1931 fou inspectora de Castelló. Sufragista i defensora de la coeducació a les escoles valencianes¹².

Emilio Montserrat Colàs (València 1870). L'any 1914 va esdevenir cap d'inspecció de Castelló. Fins al 1932, quan es traslladà a València, va desenvolupar una activa tasca, de la qual és mostra la seua participació en el curs de perfeccionament organitzat l'any 1923, per l'Associació de Mestres Nacionals castellanencs". L'any 1925 fou traslladat, en la Dictadura de Primo de Rivera, a Tarragona, però com a conseqüència d'una campanya de defensa de la revista professional *Tribuna del Magisterio* va tornar a ser reposat al seu lloc. Fou també president del Consell Provincial de Primera Ensenyança de Castelló l'any 1931¹³.

8 A partir d'aquest moment anirem assenyalant en negreta cada mestre/a la primera vegada que apareix al text.

9 Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). *La renovació pedagògica al País Valencià*. València: UV, pàg. 271-272.

10Ibid. pàg.77-80.

11Cfr. Ibid. Pàg. 274-275. Biografia - Bernat Artola
<http://www.bernat-artola.org/BIOGRAFIA.htm>

12Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). op.cit, pàg. 229. Búscame en el ciclo de la vida (2012) "Ángela Sempre Sanjuán, maestra de la República". *buscameenelciclodelavida.com*. 30 de novembre
<http://www.buscameenelciclodelavida.com/2012/11/angela-sempere-sanjuan-maestra-de-la.html>
Associació Cultural Font Bona. (s/f). *Una bañerense de su tiempo. ÁNGELA SEMPERE SANJUÁN (1889-1971)* Ed. Associació Cultural Font Bona. *Diccionari Biogràfic de Dones*.(2010). Generalitat de Catalunya, el Consell de Mallorca i la Xarxa Vives d'Universitats. http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=865

13Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen.(2004). Op.cit. pàg.215-216.

Manuel Bertolín Peña (Cortes d'Arenós, 1899). La seua tasca docent és molt llarga. Entre els pobles on va exercir trobem a la província de Castelló el poble de Xèrica. Àmplia producció literària. Un dels primers membres de FETE a València. Ponent a diversos fòrums professionals de mestres¹⁴. La seua biblioteca mostra que coneix i segueix les directrius de la moderna pedagogia del seu temps¹⁵.

José Martínez Aguilar (València, 1898 – Mèxic). Va obtindre el títol de Mestre a València l'any 1921. L'any 1924 va viatjar a Brussel·les i va conèixer Decroly i va observar la seua pràctica pedagògica a la Rue de l'Hermitage. La seua primera destinació va ser Vila-real fins a l'any 1925. Publicà articles¹⁶ sobre Decroly a *La Escuela*, revista setmanal a Castelló de l'Associació Provincial i de la Federació de Llevant del Magisteri Nacional de Primera Ensenyança¹⁷.

Magdalena Carbonell. Aquesta mestra de Castelló va participar en el Congrés de Pedagogia celebrat l'any 1924 a València amb una ponència sobre "Estudio psicofísico del niño", defensant que tot el sistema escolar necessita ser reformat perquè la seua tasca pugua realment respondre a les exigències funcionals de l'alumnat¹⁸.

II. EDUCAR EN LA LENGUA DEL POBLE: IDENTITAT CULTURAL

II.1. LA PREOCUPACIÓ PEL BILINGÜISME

Vicente Valls Anglés¹⁹ (Vinaròs, 1896 - Madrid 1962). Visità com a mínim en dues ocasions els països més avançats en eixe moment pedagògicament d'Europa, becat per la Junta per a l'Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques (JAE). Va viatjar a França, Bèlgica i Suïssa estudiant l'organització escolar, la metodologia més actual de l'ensenyament de les ciències, i l'organització de l'escola rural en aquests països. El 14 de juliol de 1927, ja professor i inspector, es casà amb Angela Maria do Rego Alonso, la segona filla del matrimoni de l'ILE, Ángel do Rego Rodríguez i Elvira Alonso Moreno, membres actius de la Institució Lliure d'Ensenyament i del Museu Pedagògic Nacional. Parlava i escrivia en francès, a la presó va estudiar alemany i anglès. Valls i Pascual destaquen²⁰:

"Valls, por un especial decreto del Ministerio a mitad de agosto del 34, es nombrado junto con su amigo Rodolfo Llopis jefe de Sección del Museo Pedagógico Nacional, -esto precisamente será una de las razones por la que las escuelas de Vinaròs y también de la comarca, como después tendremos ocasión

14 Ibid. pàg. 121-124.

15 http://www.uv.es/semhe/doc/exposiciones/exposicio_patrimoni.pdf

16 <http://www.patrimonieducatiuvalencia.com>

17 Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). Op. Cit. Pàg. 124-126, 244, 316-317.

18 op. cit. Pàg. 261

19 Valls Moreno, Amaurí-Pascual Pla, José Luis (2011). *Vicente Valls y Anglés (1896-1962) / El legado de un maestro*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs.

<http://www.vinapedia.es/wp-content/uploads/2014/06/30-VICENTE-VALLS-ANGLES.pdf>

20 Ibid. Pàg. 43.

de comprobar, empiecen a recibir material didáctico, bibliotecas, etc., a partir de esta época-. En esencia lo que se hace por parte del Ministerio el 15 de agosto es disponer y establecer que los cargos de profesor numerario de las Escuelas Normales del Magisterio primario de Madrid y el de inspector de Primera Enseñanza de esta provincia, son compatibles con los de jefes de Sección del Museo Pedagógico Nacional”.

Cal remarcar que el nombre de biblioteques creades pel moviment de Missions Pedagògiques va ser de 197 en aquest territori (72 a Alacant, 39 a Castelló i 86 a València entre 1932 i 1933). Cada biblioteca tenia 100 volums sobretot preparats per a l'educació de persones adultes²¹. Les reproduccions del Museu del Poble amb les més importants obres artístiques dels museus nacionals van fer 19 recorreguts rurals. Pel que fa a Castelló, l'any 1936, 8 recorreguts: Vinaròs del 19 al 24 de gener, Sant Mateu del 26 al 31 de gener, Morella del 2 al 7 de febrer, Albocàsser de l'1 al 6 de març, Lluçena del 8 al 13 de març; Nules del 15 al 20 de març, Sogorb del 22 al 27 de març i Viver del 29 març al 3 d'abril. Vicente Valls va ser membre del Museu Pedagògic de Madrid. El seu interès per fomentar aquestes accions educatives segurament té molt a veure amb el seu desenvolupament a Castelló. Com remarquen Valls i Pascual²²: “Vicente Valls fue especialmente un firme defensor de la libertad y del libre pensamiento. Pero como a otros represaliados, su petición de condena a muerte le llevó aparejada la condena al olvido”. Vicente Valls és un dels capdavanters castellanencs en l'estudi del bilingüisme. L'any 1932 s'edita²³:

“Una de sus traducciones más notables, conocidas e importantes en el terreno de la Pedagogía. La Oficina Internacional de Educación con el apoyo del Gobierno del Gran Ducado publica *El Bilingüismo y la Educación*, siendo la traducción española de Vicente Valls Inglés. Se trata de la difusión de los trabajos, ponencias, estudios, informes, etc., que se exponen por los distintos miembros participantes de la Conferencia Internacional sobre el Bilingüismo y la Educación celebrada en Luxemburgo del 2 al 5 de abril de 1928. De hecho, hasta prácticamente la segunda mitad del siglo XX será el único texto disponible escrito en castellano sobre la materia.”

Valls, després d'una llarga trajectòria política, amb empresonaments, l'any 1945 és posat a disposició del Jutjat Militar Especial de Delictes de Comunisme i Espionatge²⁴. El 23 de febrer del 1946 se celebra el procés de guerra. Els delictes que se li imputen només són responsabilitats polítiques. El fiscal demana per a Valls la sen-

21 Liebana, Alfredo (2009). “Proyectos Educativos Republicanos en Valencia, Castellón y Alicante”, Treballadors de l'Ensenyament FETE, UGT PV. Desembre, pàg. 37-40.
http://bolinf.es/Descargas/UGT/Proyectos_Educativos_Republicanos_TE%20dic%2009.pdf

22 Valls, Amauri,- Pascual, José Luis. (2011). op.cit.p.4

23 Ibid. Pàg. 39.

24 Ibid. Pàg. 74.

tència de mort. Vicente Valls tenia 49 anys i havia sol·licitat la revisió de la causa al maig de 1947, revisió i indult que, un cop més, se li van denegar²⁵.

II.2. MESTRES VALENCIANISTES: EL DRET DE REBRE L'ENSENYAMENT EN LA PRÒPIA LLENGUA

Podem parlar de dues associacions importants que facilitaren les vindicacions del magisteri valencianista: l'Associació de Mestres Valencians, presidida per Amparo Navarro, i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, presidida per Carles Salvador (Mayordomo-Agulló-Torró, 2016:20)²⁶.

L'Associació de Mestres Valencians, creada l'any 1933, va estar compromesa en la defensa de la cultura valenciana i, a més, en el canvi pedagògic i la renovació metodològica. Entre els seus membres podem esmentar els mestres amb empremta a l'educació castellonenca Carles Salvador, Enric Soler i Godes i Antoni Porcar²⁷. La seua presidenta, una mestra valencianista i republicana, a més, va ser feminista²⁸. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana va tenir com a impulsor i membre fundador a Carles Salvador.

Carles Salvador (València, 1893 - València, 1955) és un exemple de la coherència teoria-pràctica d'un mestre defensant el dret de rebre l'ensenyament en la pròpia llengua. Impulsor de la introducció del valencià a l'escola, va estudiar magisteri. Poc després de fer els divuit anys rebia el títol de Mestre Superior. Va ser mestre a Benassal (Alt Maestrat) i a Benimaclet (València). Va ser col·laborador en la premsa valenciana amb articles literaris i gramaticals, sobretot en revistes com *Taula de les Lletres Valencianes*, *La República de les Lletres* o *El Camí*. El 1911 començà a treballar de mestre i, després d'exercir provisionalment a Almàssera, Aiello de Malferit i la Pobla de Benifassà, a mitjan 1916 ocupà definitivament una plaça a Benassal, on va viure prop de 18 anys, fins al 1934, en què va tornar a Benimaclet (València), per continuar exercint la seua professió fins al final de la seua vida²⁹. Viure a Benassal va ser molt important³⁰. Va afirmar Vicent Andrés Estellés que l'estada a Benassal li va permetre fer-se "de poble": la tasca docent, el matrimoni, la paternitat, la vida quotidiana... li permeten copsar la realitat -la gent i el seu parlar- des del seu nivell més elemental.

25Ibid. Pàg. 80-81.

26Mayordomo, Alejandro-Agulló, Carmen-Torró, Joan (2016). *Escoles i Mestres de la II República al País Valencià. Una mirada a l'escola republicana a través dels materials escolars. Quadern Didàctic*. València: Universitat de València.

27González-Agapito, Josep-Marqués, Salomó-Mayordomo, Alejandro (2002), *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació: Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 546.

28Agulló Díaz, M^a del Carmen (2008). *Mestres Valencianes Republicanes*. Universitat de València, pàg. 171-195. Cfr.: <http://www.racocatala.cat/forums/fil/173358/empar-navarro-giner-mestra-valencianista-republicana> https://ca.wikipedia.org/wiki/Empar_Navarro_i_Giner

29<http://carles-salvador.espais.iec.cat/coneix-a-carles-salvador/biografia/carles-salvador-a-benassal/> http://www.escriptors.cat/autors/salvadorc/pagina.php?id_sec=3741

30id.

L'any 1919 va publicar el fullet "El valencià a les escoles"³¹ i l'any 1920 en el II Aplec Valencianista de Betxí, va llançar la proposta de creació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (APEV), semblant a l'homònima catalana, amb la publicació del llibret "Pro Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana" i organitzant una Oficina d'Acció a Benassal. La dictadura de Primo de Rivera tallarà sobtadament, en 1923, aquest intent de promoció i dignificació social del valencià a l'escola³². Cal remarcar la seua tasca en la creació de recursos i difusió de la llengua, cursos de llengua publicats primerament a *El Camí* i posteriorment editats en forma de llibres amb el títol *Lliçons de Gramàtica. Volum I. Ortografia Valenciana amb exercicis pràctics* (1934) i *Lliçons de Gramàtica. Volum II. Morfologia Valenciana amb exercicis pràctics* (1935) i fins i tot, el curs gratuït "Curs d'Ortografia Valenciana per Correspondència". L'any 1951 es publica la *Gramàtica Valenciana*.

El setmanari *El Camí* publica l'11 de març de 1933 la relació de les entitats i personalitats que havien signat el 1932 les Normes de Castelló, 34 regles ortogràfiques aprovades i ratificades per destacades entitats i personalitats del món cultural i polític del País Valencià, amb la idea d'adoptar «un sistema ortogràfic unitari» per al valencià on apareixien un total de 14 entitats i 47 persones. La data simbòlica elegida fou la del 21 de desembre de 1932. Aquest text és el conservat actualment a la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, i fou elaborat per Lluís Revest. La redacció definitiva d'aquestes Normes fou obra de Lluís Revest i Carles Salvador, i es va enllestir a finals de febrer de 1933 (Climent, 2007).

Carles Salvador va participar a l'Escola d'estiu de Barcelona l'any 1932. Convidat per la Generalitat de Catalunya a redactar amb el pedagog Alexandre Galí i altres quatre mestres la ponència sobre els problemes vinculats a l'ensenyament del llenguatge, Carles Salvador va proposar dos becats mestres castellonencs, Enric Soler i Godes i Francesc Boix Senmartí³³, els quals conegueren personalment a Célestin Freinet. La seua filla remarca la religiositat del seu pare³⁴. L'octubre de 1935 és nomenat director de número del Centre de Cultura Valenciana (CCV), i pel març de 1937 és elegit secretari de la Secció de Filologia de l'Institut d'Estudis Valencians. També és nomenat professor encarregat de la Càtedra de Valencià de l'Institut d'Idiomes de la Universitat de València³⁵. El procés al llarg de la guerra és el següent³⁶:

"Durant la guerra es posiciona en defensa de la República. L'octubre de 1936 ingressa a la FETE i pel gener de 1939 en la CNT. El febrer de 1937

31 Climent, Josep (2015) Carles Salvador i la reivindicació del valencià a l'escola durant la II República (1931-193). <https://prezi.com/8x7powfblazd/carles-salvador-el-mestre/>

32 Ramos, Alfred (2015). *Carles Salvador, la lluita per l'escola en valencià*, 404, maig. <http://www.saoedicions.com/carles-salvador-la-lluita-per-lescola-en-valencia/>

33 García, Gabriel (2017). *Carles Salvador, senzillament un mestre d'escola* a Agulló, M. Carmen-Romans, Vicent. *20 Mestres del segle XX al País Valencià*. València. Edicions 96, pàg. 246.

34 Salvador, Sofia (1994). *Carles Salvador i Gimeno: L'home i l'obra*. *Caplletra*, 16, pàg. 255

35 Ramos. op. cit.

36 id.

s'afilia al Partit Valencianista d'Esquerres. És membre de l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura i pren part en la delegació del PV al II Congrés d'Intel·lectuals Antifeixistes. Quasi al final de la guerra, el 7 de març de 1939, és nomenat director accidental de la Graduada de Benimaclet.

Acabada la guerra ha de patir com tots els mestres el procés de depuració. Pel febrer de 1940, la Comisión Depuradora (CD), presidida per Francisco Morote, director del Lluís Vives i antic vocal de Lo Rat Penat (LRP), incoa l'expedient de depuració. Els càrrecs que li formula la CD, el 13 d'abril de 1940 són: «Izquierdista. Miembro fundador de la Alianza de Intelectuales anti-fascistas. Miembro del Comité de esta entidad roja. Secretario de la misma en la sección de Cultura Valenciana». A finals d'abril presenta el plec de descàrrecs, seguint els plantejaments de la majoria dels mestres acusats, és a dir, de negació dels compromisos polítics de l'etapa anterior, amb nombrosos avals com ara Teodor Llorente, director de *Las Provincias*; Raquel Payá Ibars, filla de Maria Ibars i futura professora de la Normal de València; Maria Mulet, mestra i col·laboradora de C. Salvador, i Francesc Soriano, administrador del *Levante*. El 23 de novembre, la Comisión Superior d'ED el confirma en el càrrec de mestre de Benimaclet, d'on no es mourà fins a la seua mort.”

El mestre Carles Salvador té una fundació, la “Fundació Carles Salvador”, creada l'any 2002 pels hereus del mestre, l'Institut d'Estudis Catalans i l'Ajuntament de Benassal. Cal remarcar la recuperació de l'obra de Carles Salvador impulsada per Pere-Enric Barreda, cronista oficial de Benassal³⁷. I l'homenatge del poble de Castelló que va donar el seu nom a un col·legi públic.

Francesc Boix Senmartí (Benassal, 1901 -Torreblanca, 1933). Va ser mestre de Castellfort i va participar com a becari a l'Escola d'Estiu de Barcelona l'any 1932. Aquest mateix any a les pàgines d'*El Camí*, els mestres Boix, Serafi Salort, Carles Salvador i Enric Soler i Godes, fan una crida demanant un ensenyament total en la llengua materna de l'estudiant en lloc de l'ensenyament parcial que es donava en l'àrea de la llengua³⁸. Va morir molt jove, l'any 1933. La societat “Maestrat Viu” va rendir un homenatge a la seua figura i a la de tots els mestres que van participar en les capdavanteres Escoles Valencianes a Albocàsser³⁹.

Serafi Salort Ginestart (Agres (Comtat), 1902 - Mèxic D.F, 1964). Va ser mestre públic a Culla⁴⁰ i a Borriana des de 1931 i va ser un dels primers mestres afiliats a la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE) de la província de Castelló i també va ser militant del partit nacionalista valencià Esquerra Valenciana.

37Fundació Carles Salvador. <http://carles-salvador.espais.iec.cat/>

38Francesc Boix i Senmartí. [memoriavalencianista.cat](http://www.memoriavalencianista.cat/).
http://www.memoriavalencianista.cat/plana.php?veure=bio&cmb_alf=323&lletra=B

39id.

40Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). *La renovació pedagògica al País Valencià*. València: UV, pàg. 284.

Però a més de la seua tasca docent⁴¹:

“fue escritor en lengua catalana; fue autor de poesías y publicó en 1936 *Càstor i Elèrcia*, uno de los pocos cuentos dedicados a los niños editados en catalán en el País Valenciano durante los años treinta del siglo pasado. Por su clara adscripción republicana y nacionalista, huyó hacia Francia al entrar las tropas franquistas en Manresa. Fue internado en un campo de concentración y el 26 de mayo de 1939 se embarcó en el puerto de Sète en el barco *Sinaia*, el cual transportaba 1.599 republicanos españoles que habían aceptado el asilo político que les ofrecía el presidente de México. En el exilio mexicano no pudo ejercer de maestro y trabajó de encargado de obras, de vendedor de productos diversos y de empleado en la sección de blanqueo en una fábrica de hilos de coser. Desde el exilio, colaboró en la revista *Senyera* (editada por el Casal Català de Londres) y mantuvo correspondencia con los intelectuales valencianos Enric Soler Godes, Carles Salvador y Bernat Artola.”

Frederic Olucha, mestre a Morella capdavanter de l'ensenyament en valencià, va practicar un model d'escola en valencià i “es tracta d'un esforç històric a destacar”⁴².

III. MESTRES FREINETISTES

En aquest apartat s'inclouen els i les mestres que van introduir la renovació pedagògica freinetista des de la pedagogia popular impulsada por Célestin Freinet (1896-1966)⁴³. Creador del mètode lligat a l'escola popular, i Elise Freinet, sense la qual no s'entén el freinetisme de manera completa.

“Freinet fue un joven maestro que empezó por eliminar la tarima como factor de jerarquía, descubrió el potencial del texto libre impreso por los alumnos (introduce para ello la imprenta en la escuela), la correspondencia entre escolares de diferentes centros y el principio del trabajo cooperativo. También incorpora nuevas tecnologías de la época como el cine. El pedagogo consideraba que los libros de texto “esclavizan también al maestro” [...] Además de poner el énfasis en los intereses espontáneos del alumno y la influencia de su medio más próximo, la educación se basa en hechos, experiencias y observaciones personales del niño. El escolar debería tener acceso al cultivo de la tierra, la crianza de animales, las excursiones y la gimnasia.”

Trobem dos grups de mestres lligats a revistes escolars amb les quals s'implementen

41J.C.M.(s/f) “Los maestros de la República en Manresa. Trayectorías, pedagogías y depuraciones. Salort Ginestar, Serafi”. *memoria.cat*. <http://www.memoria.cat/mestres/es/content/salort-ginestar-seraf%C3%AD-0>

42Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). *La renovació pedagògica al País Valencià*. València: UV, pàg. 283-284.

43Llopis, Enric (2016). “El maestro Alfred Ramos presenta el libro “Mestres de la Imprenta” en la Universitat de València. Pedagogía Freinet, una corriente popular y antiautoritaria”. *Rebelión*, 4 de febrer. <http://www.rebelion.org/noticia.php?id=208561>

les tècniques Freinet, en català: El primer format per mestres que fan escola en valencià però, a més, són innovadors didàctics, i el segon format per mestres freinetistes que treballen en castellà. El freinetisme s'introdueix a Castelló a través de tres vies: a) 1. L'Escola d'Estiu de Barcelona de l'any 1932, que ja hem comentat al llarg del text (català), on s'inclou Enric Soler i Godes; b) el Grup Batec, on s'inclouen mestres valencians que treballen en terres lleidatanes, entre ells el castellanenc Antoni Porcar, difusors de les teories freinetistes (català) i c) 3. La Normal de Castelló, amb la professora Rosario Pérez Solernou, que va ser elegida directora del claustre l'any 1931 (castellà) i, el mestre José Maria López Gacho, que abans de treballar a terres castellanenques va treballar a Vitòria on va entrar en contacte amb la impremta Freinet.

Alfred Ramos, membre fundador dels grups de pedagogia Freinet ACIES i MCEP, en la seua valuosa investigació "Mestres de la impremta. El moviment Freinet València (1931-1939)"⁴⁴ cartografia les revistes freinetistes i remarca que el 70 % dels/ de les docents que s'inclouen en l'obra van estar afiliats a sindicats, la majoria a la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE). Un 44,3 %, a algun dels partits del Front Popular, en primer lloc a Esquerra Republicana. Cal remarcar que en la repressió contra els/les freinetistes un 10 % dels mestres foren expulsats de la seua professió. En el cas dels 80 seguidors/es de Freinet al País Valencià, el percentatge d'expulsions arriba al 35 % i, aproximadament, una vintena d'aquells/es mestres patiren reclusió en camps de concentració o presons. Molts, a més de l'expulsió, patiren l'exili. Es tractava d'un col·lectiu de mestres molt joves, amb una edat mitjana de 29 anys, "i un grup significatiu que tenen de 20 a 22 anys".

Per entendre millor la contextualització dels mestres ho faré a partir de la catalogació feta per Ramos. En el primer grup trobem quatre mestres castellanencs que fan classe en la llengua del poble i que, a més, són freinetistes: Enric Soler i Godes, Antoni Porcar i Candel, Paquita Sales Solbes i Ramón Pachés. I apareixeran lligats a les revistes.

Revista *Sembra*⁴⁵, impulsada per **Enric Soler i Godes** (Castelló de la Plana, 1903 - València, 1993). És un dels signants de les Normes de Castelló i president de la secció de literatura de Lo Rat Penat. Membre de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i de l'Associació de Mestres Valencianistes. Membre de FETE i AMV. En el seu treball pedagògic destaca la introducció dels mètodes de Célestin Freinet, principalment a Ortells i Sant Joan de Moró (1931-1938), on va exercir de mestre, publicant la revista *Sembra*, elaborada i impresa pels seus alumnes. Va crear a la classe de Moró la impremta a l'escola, origen de la revista *Sembra*. La revista s'intercanvia, com totes les freinetistes, amb les revistes d'altres escoles afavorint la cooperació entre l'alumnat.

Després de la guerra civil espanyola fou sotmés a un consell de guerra en 1940, fou absolt però fou sancionat a la separació de dos anys de la seua professió i traslladat cinc anys fora de la província de Castelló. En aquest temps va treballar a Cantàbria.

⁴⁴Ramos, Alfred (2015). *Mestres de la Impremta. El moviment Freinet València (1931-1939)*. Castelló: Universitat Jaume I.

⁴⁵id.

En tornar al País Valencià en 1946, va ser a Benifaió. La Fundació Càtedra Soler i Godes de la Universitat Jaume I duu el seu nom, l'objectiu de la qual és promoure les relacions entre la Universitat i altres nivells de l'ensenyament i el foment de la investigació pedagògica. Es va crear l'any 1999 amb el suport de la Diputació de Castelló, l'Ajuntament de Castelló de la Plana i la família del mestre, i compta amb el patrimoni donat per la família del mestre i pel Moviment de Cooperatives de l'Escola Popular Valenciana, integrat per llibres que el mateix Soler i Godes va imprimir en la seua impremta manual, per obres valencianes, de la resta d'Espanya i d'Amèrica del Sud, que van usar aquest aparell per reproduir-se, i per la seua biblioteca particular sobre temes educatius, un total de més de 700 títols. L'any 1992 li va ser entregada la Medalla d'Or de la Generalitat Valenciana. A més un carrer i un col·legi públic a Castelló i un altre carrer a Sant Joan de Moró, i l'IES de Benifaió duen el seu nom.

Revista *Ibèria*⁴⁶. Canet Lo Roig/Baix Maestrat (1934-1935)⁴⁷. Impulsada per **Antoni Porcar i Candel**⁴⁸ (Castelló de la Plana, 1904-1947)⁴⁹. Els seus millors amics van ser Bernat Artola, E. Soler i Godes, Francesc Esteve i Francesc Badia⁵⁰. Membre de FETE. Va entrar en contacte amb el moviment freinetista de la següent manera⁵¹:

“L'any 1930 li va ser expedit el títol de Mestre de Primers Ensenyaments. Aquell mateix any va ser destinat a l'escola rural de Fòrnols de Cadí (l'Alt Urgell). Allí va entrar en contacte amb un grup de renovació pedagògica de les terres de Lleida anomenat Batec. Aquesta estada a terres catalanes es fonamental a l'hora de plantejar-se la necessitat d'impartir el primer ensenyament en la llengua materna dels infants.

L'any 1933 va ser destinat a Canet lo Roig. Allí va posar en pràctica les tècniques Freinet, llavors molt innovadores, que consistien bàsicament en l'educació per a la llibertat dins d'una organització cooperativa de la classe, el dret dels infants a expressar-se en la seua llengua materna, i potenciar el poder de la paraula mitjançant el text lliure i la impremta escolar.”

En total es van fer quinze números d'*Ibèria*. El curs 1935-36 va aconseguir el trasllat a Vinaròs per reunir-se amb la seua dona, la mestra Paquita Sales⁵², on va continuar amb la mateixa tasca, i on novament va posar en marxa, conjuntament amb la seua dona la revista, *Gavina*.

46id.

47id.

48 id.

49Vidal, Francesca.(2014). Antoni Porcar Candel (1904 -1947). *El mestre que va donar la paraula als infants*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.

50San Abdón, Josep Manuel (2015). “Antoni Porcar i Candel, un mestre valencianista i innovador”. 3X4. info, 10 de maig. <http://3x4.info/2015/05/antoni-porcar-i-candel-un-mestre-valencianista-i-innovador>

51id.

52Ramos, Alfred. (2015). Op. Cit. Pàg. 269

El temps després de la guerra és realment terrible per aquests mestres⁵³:

“Al finalitzar la Guerra Civil, Porcar, tot i que no va tindre cap responsabilitat política, com que va col·laborar amb la Junta de Incautación, Protección y Conservación del Tesoro Artístico de Castellón de la Plana, per salvar uns retauls de l'arxiprestal de Vinaròs, va ser depurat i empresonat a Benicarló. Quan finalment es va poder reincorporar a l'ensenyament va ser traslladat forçosament a les Còves de Vinromà, amb la prohibició expressa d'exercir cap càrrec”

Al juny de 1988 l'MCEP del País Valencià va col·locar a la paret de l'escola de Canet lo Roig, una placa en honor d'Antoni Porcar i de la revista *Ibèria*.

Revista *Gavina*. Vinaròs/Baix Maestrat.1936⁵⁴. Alfred Ramos realitza una tasca de recuperació de la genealogia de les mestres castellonenques quan assenyala en relació amb **Paquita Sales Solbes**, la mestra casada amb Antoni Porcar que al seu expedient de depuració apareix una clara acusació que la situa com a freinetista lligada a la revista *Gavina*⁵⁵:

“Elemento destacado de izquierdas, [...] siendo fiel colaboradora de su marido el maestro nacional Antonio Porcar”. Aquesta expressió, “fiel colaboradora de su marido”, denota algun tipus de identificació i participació en el quefer educatiu de la impremta a l'escola.

Membre de FETE. Va ser condemnada per Consell de guerra a dos anys de presó. El 4 d'abril del 1941 fou separada del servei i baixa en l'escalafó. L'any 1947, quan es va revisar el seu expedient de depuració, va ser sancionada amb trasllat dins de la província, prohibició de sol·licitar vacants en un any i inhabilitada per a càrrecs directius. A l'agost de l'any anterior havia mort el seu fill de cinc anys i l'any 1947 va morir el seu home⁵⁶.

Els dos mestres Soler i Godes i Porcar van continuar al llarg del temps de guerra la seua tasca⁵⁷:

“Durant la guerra Soler i Godes i Porcar, infatigables freinetistes, no deixaren de popularitzar aquesta pedagogia. Soler i Godes ho va fer amb dos textos publicats en el *Boletín de Educación de Castelló de la Plana* l'any 1937: “Una técnica nueva de educación popular. La imprenta en la escuela” i “La imprenta en la escuela”. Per la seua banda, Antoni Porcar, també en la mateixa publicació, escriurà el 1938 “ El dibujo y el grabado en la escuela”.

53San Abdón,Josep Manuel (2015). Op. cit.

54Ramos, Alfred. (2015). Op. cit.

55Ibid. Pàg. 269

56Ibid. Pàg. 421

57Ibid. Pàg. 191-192

Revista *Avant*, impulsada pel mestre **Ramón Pachés**⁵⁸, nascut a Castelló l'any 1903. Encara que la seua tasca freinetista no es desenvolupa a terres de Castelló, cal remarcar la seua importància⁵⁹:

“Estudia a la Normal de València, i obté el títol l'any 1927. L'any 1932 pren possessió de l'escola de Portella (el Segrià) i el 1933 treballa en la graduada de Menàrguens, coincidint amb dos mestres importants freinetistes Lluís Aige i Josep Casamajó. L'any 1933 es trasllada a la graduada de Vilafranca del Penedès com a director del centre. L'any 1934, sota la seua responsabilitat, naix la revista freinetista *Avant* (1934-1935).”

Un segon grup de revistes freinetistes a les terres castellonenques van ser impulsades per mestres innovadors educatius, però que treballaven en castellà a l'escola. Cal remarcar el canvi conceptual i metodològic que van desenvolupar. Aquestes són les revistes i els/les mestres:

Revista *Castalia* (Castelló, 1934). Impulsada per **Rosario Pérez Solernou**. Naix a Albacete l'any 1883, dos anys més tard moren els seus pares de l'epidèmia del còlera i passa amb els seus dos germans a viure amb els seus oncles materns a la Vall d'Uixó. L'any 1902 obté el títol de mestra superior. Cal remarcar que entre 1910 i 1912 treballa a l'Escola Normal de Sòria, on fa amistat amb el poeta Antonio Machado. L'any 1913 aprova l'oposició de numerària de l'Escola normal per a càtedra en la secció de lletres. L'any 1915 treballant a la Normal de la Laguna crea la Asociación de Mujeres Visitadoras de Presos, moviment lligat al primer feminisme liberal de Concepción Arenal. L'any 1920 passa a ser catedràtica de lletres en l'especialitat de gramàtica i literatura espanyola en la Normal de Castelló de la Plana⁶⁰. Solernou és la impulsora Freinet en la formació inicial de mestres a Castelló, on va ser elegida directora del claustre l'any 1931. Va entrar en contacte per la correspondència que va intercanviar l'any 1934 amb el mestre freinetista mallorquí Miquel Deyà, que li recomanà el llibre *La imprenta en la escuela* d'Herminio Almendros. A l'octubre del mateix any naix la revista freinetista *Castalia* a la Normal de Castelló, sota la seua direcció⁶¹.

En la revista *Castalia* participen altres dues mestres que treballen a l'escola annexa a Castelló. La primera és **Amalia Pérez del Cerro** (Calahorra, 1893) que havia acabat d'estudiar a la Normal de Castelló l'any 1916, i ingressà en el magisteri per oposició lliure el 15 de juny del 1915. Va treballar a la graduada annexa a la normal de Castelló des de 1916 fins a 1937. Fou membre de l'Associació Catòlica del Magisteri i de la FETE (Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament) al setembre

58Ibid. Pàg. 78-79

59Ibid. Pàg. 78-80.

60Ibid. Pàg. 223-228.

61Ibid. Pàg. 105-108.

del 1936⁶². I la segona **Carolina Ortega Cabrera** (Paris,1878), nascuda a Paris, es va traslladar a Sogorb, l'any 1898. Aconsegueix el títol de mestra a la Normal de València l'any 1899 i el títol superior l'any 1901 amb una qualificació d'excel·lent.⁶³ Va dirigir l'any 1924 *La Escuela*, revista setmanal dirigida a mestres, òrgan de l'Associació provincial de la Federació de Llevant del Magisteri Nacional de Primera Ensenyança de Castelló, on es difonien les principals experiències innovadores. La directiva d'aquesta Associació la va designar per estudiar el funcionament de la colònia de Lluçena l'any 1916, experiència que va publicar a *La Escuela*. Mestra a l'escola annexa de Castelló 1913-1938⁶⁴

Revista Escolar Almazorens (Almassora,1934-1936). Impulsada per **José López Gacho**, director del Grup escolar "Unamuno" durant els anys 1934-1936. Aquest mestre freinetista havia arribat a la impremta a l'escola anterior on havia estat destinat des de 1929 fins a 1934, el grup escolar Portal de Ali de Vitòria⁶⁵. Soler i Godes feia intercanvi amb la revista d'Almassora⁶⁶. Alfred Ramos destaca un punt important, la filiació política diversa dels mestres que treballen conjuntament amb el seu alumnat per traure endavant la revista: **José Maria López Gacho** (director) (DRV), **José Espin García** (Falange), **Manuel Tirado Sayas** (-) i **Francisco Viguer López**(-)⁶⁷.

Revista Escolar de Sant Mateu (Baix Maestrat. Escoles Lluís Vives, 1934-1935). Cal remarcar també en aquesta revista la disparitat en la filiació política dels mestres i de les mestres: recollida per Ramos: **Francisco Baila Tosca** (Falange), **Francisco López Ramos** (PSOE/FETE), **Ana Maria Ventura Sorribes**, **Estanislao Sánchez Prieto**, **Vicente Tena Castellet**, **Mercedes Sales**, **Pilar Gascón**, **Reinalda Adell**. La revista va continuar editant-se fins al juliol de 1935⁶⁸.

Francisco Baila⁶⁹ (Vinaròs 1907). Estudia al seminari de Tortosa, on és company del futur cardenal Tarancon. En deixar el seminari estudia Magisteri a la Normal de València i acaba l'any 1930. Substitueix Ramon Ramia a la unitària de Coves de Vinromà. Després treballa a León i l'any 1931 passa a Sant Mateu fins a l'octubre de 1936. L'any 34, becat per la Junta de Ampliación de Estudios (JAE), viatja a Bèlgica. Impulsa l'hort escolar i fa classes a l'escola nocturna de preparació del batxillerat. L'any 1936 és sancionat per desafecte al règim republicà, i és desplaçat a l'escola de Sant Rafael del Maestrat i el 1937 a la de Rossell. L'any 1938 passà a l'exercit franquista. Va combatre al front d'Aïnsa.

Ana Maria Ventura Sorribes⁷⁰ (Suera, 1899). Estudia a la Normal de Castelló i

62Ibid. Pàg. 228.

63Ibid. Pàg. 177 i 228.

64Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). Op. Cit. Pàg. 88-89.

65Ramos, A (2015). Op.cit. Pàg. 257.

66Ibid. Pàg. 105-108 i 255-261.

67Ibid. Pàg. 188-189 i 256.

68Ibid. Pàg. 368.

69Ibid. Pàg. 58, 60,132,365.

70Ibid. Pàg. 368.

acaba els estudis l'any 1922. Treballa a Veo i la Vall d'Almonesir. La primera plaça en propietat és l'escola de Tírig (1925-1927). L'1 de maig del 1928 arriba a la graduada de Sant Mateu, fins al setembre de 1934. La darrera destinació va ser Borriana (1934-1938), on va ingressar a la FETE al setembre de l'any 1936. També va signar una carta en demanda d'una impremta.

Francisco López Ramos⁷¹ (Cúllar de Baza, Granada, 1905). Fa els estudis de Magisteri a la Normal de Granada i acaba l'any 1931. Arribà a Sant Mateu el 4 de novembre de 1934. Va estar afiliat a la FETE i al PSOE, del qual seria nomenat secretari d'organització de Sant Mateu. Va ser sancionat, detingut amb procediment sumaríssim i tancat a la presó de Benicarló. Expulsat del Magisteri. Va reingressar al novembre de 1944 i va ser sancionat una altra vegada i traslladat dins de la província, amb la prohibició de sol·licitar vacants en dos anys i inhabilitat per a càrrecs directius i de confiança.

Estanislao Sánchez Prieto⁷² (Villares de Yeltes, Salamanca, 1894). Mestre de Sant Mateu. Va estudiar magisteri a Tarragona i va acabar l'any 1927. Va treballar a Sant Mateu set anys (1931-1938). Al juny de 1938 fou nomenat responsable de la colònia escolar "El Penón" de Casas de Benítez (Conca). Es va afiliar a FETE al setembre del 1936

Vicente Tena Castellet (Cabanes, 1891). L'any 1912 acaba Magisteri. Va arribar a l'escola de Sant Mateu el 23 de juny de 1932 i va treballar fins al 31 d'octubre de 1934. Abans havia treballat a Borriana, Lluçena, Vilar de Canes i Lluçient. Després de Sant Mateu va exercir a Castelló (1935-1938). Membre de FETE, va participar activament l'any 1937 en la campanya contra l'analfabetisme.

Mercedes Sales, Pilar Gascón i Reinalda Adell. Totes tres van canviar de destí els cursos 1934-35 i 1935-36. Mercedes Sales a Onda; Pilar Gascón a Coves de Vinromà, i Reinalda Adell a Castelló de la Plana.

Revista Escolar Atzeneta del Maestrat/Alt, 1936. Els mestres participants són: Eulogio Hurtado Valiente/Atzeneta del Maestrat, Isidor Boix Chaler (Vinaròs, 1908).

Eulogio Hurtado⁷³. L'any 1940 fou condemnat a trasllat dins de la província de Castelló amb la prohibició de sol·licitar vacants durant dos anys i inhabilitat per a càrrecs directius i de confiança en institucions culturals i d'ensenyament, acusat d'idees comunistes i de propagandista d'aquestes, marxista i d'irreligiositat manifesta. Les contradiccions fan que el mateix alcalde, que l'any 1938 l'acusa de formar part del Comité Roig, deu dies més tard diu que això no consta. Membre d'FTE.

Isidor Boix Chaler⁷⁴ (Vinaròs, 1908). Estudia Magisteri a la Normal de Barcelona i acaba l'any 1926. Des de 1927 fins a 1929 treballa a la Societat Cooperativa Casino Republicà de la Barceloneta. L'any 1930 pren possessió fins a l'any 1933 de la unitària de valència d'Àneu. Duu a la pràctica l'escola activa i freinetista. Es casa amb la mestra

71Ibid. Pàg. 368 i 424.

72Ibid. Pàg. 365-366.

73Cfr.: Ibid. 177 I 423. Expedients de Repressió Franquista. <http://www.memoriacastello.cat/11102702.html>

74Ramos, A.(2015). Op.cit. Pàg. 58, 81-83.

Elvira Cañellas i junts impulsen la renovació pedagògica al Pallars. En col·laboració amb el Grup Batec, constituïren “Renovació”, associació de mestres del Pallars que organitzava diverses trobades pedagògiques. L’any 1932 fou el primer orador a la trobada d’Espot i, a més eixe any la JAE li concedeix una beca per visitar l’Institut Rousseau de Ginebra, a un curs impartit per Claparède, Ferriere i Bovet sobre l’Escola Moderna. L’any 1933 es trasllada al grup Pere Vila del Patronat Escolar de Barcelona dirigit pel valencià Félix Martí Alpera. L’any 1934 Boix i Martin participen en la Missió Pedagògica de Vinaròs. La seua dona mor aquest any i en esclatar la guerra s’incorpora a l’exèrcit destinat a la Direcció General de Transport. Membre de FETE.

Revista *La Escuela Nueva*. Nules/La Plana Baixa, 1934. Impulsada pel mestre **Ramon Ramia** (Ortells, 1896 - València). Estudia Magisteri a Castelló. Mestre a la Llosa (1915-1918) i a les Coves de Vinromà (1918-1930), rep un premi del Ministeri d’Instrucció Pública per la Mutualitat Escolar que havia organitzat amb el seu alumnat⁷⁵. Va defensar un Museu Pedagògic provincial amb Francesca Sorní⁷⁶. Representant de la FUE, 1934, va defensar el dibuix i el gravat a l’escola⁷⁷. Premi del Ministeri d’Instrucció Pública per la Mutualitat Escolar que havia organitzat amb els seus alumnes, crearà horts escolars, organitzarà excursions (destaquem la realitzada al barranc de la Valltorta) i aplicarà la metodologia dels centres d’interés decrolynians en temes com el cuc de seda. L’any 1930 es trasllada a Paterna, on editarà, amb companyia de la mestra Josefina Castillo, la revista *Mi escuela*. Participa com a membre del Tribunal núm. 2 dels cursets de selecció del Magisteri de 1933. L’any 1935 és nomenat director de l’Escola Annexa a la Normal de València. Membre actiu i fundador de la FETE valenciana⁷⁸:

“abans de la proclamació de la 2a República serà membre del Comitè de la FETE-Treballadors de l’Ensenyança en la creació del Front Únic del Magisteri Nacional i forma part del grup marxista d’aquest sindicat. Va tenir un paper força destacat durant la guerra, tal com es pot apreciar en la premsa de l’època. El seu compromís amb les idees socialistes es va traduir en una implicació màxima en els projectes duts a terme per l’administració republicana. Va ser nomenat, el 28 d’agost de 1936, director de l’IAS Maestro Ripoll (abans Casa de Beneficència) encara que no pren possessió per estar absent, sent substituït per Juan Antonio Simarro. El mes de gener del 1937, seria designat Conseller Mestre del Consell Nacional d’Assistència Social, amb la categoria honorària de Cap Superior d’Administració Civil. Conseqüent amb els seus principis, el maig del 1938, com que havien canviat les autoritats, dimiteix, posant el seu càrrec de Director de la Graduada Annexa a la seua disposició, dimissió que li serà acceptada.”

75 Sanchiz Asensi, José. “La imprenta en la escuela”, *República*, 1151. 20/2/1935, p.8

76 *Boletín de Educación Castellonenc de la FETE-UGT*, núm. 4, IX, 1037.

77 *Boletín de Educación castellonenc de la FETE-UGT*, núm. 9, 11-1938.

78 <http://www.patrimonieducatiuvalencia.com/>

Després de la guerra és separat de manera definitiva del Magisteri. Un carrer de Paterna duu el seu nom, així com un Premi Literari que convoca l'Ajuntament de Coves de Vinromà.

Cal, a més, fer esment del mestre **Joaquín Osset Merle** (València 1893 - Terol 1936)⁷⁹:

“Tenia clares simpaties republicanes i allà s'incorporà com a Secretari a la secció local d'Unión Republicana. Al llarg del curs 1935-1936 deixà un excel·lent record entre els alumnes, tal com recorda amb claredat l'Àngel Tena, a qui Joaquín Osset donava classes fora d'horari escolar els dies que no podia anar a escola per haver d'atendre les tasques agrícoles familiars.”

Mestre a Vistabella el curs 1935-1936⁸⁰ fins que es reincorpora a la guerra com a militar al grup de comandament de l'anomenada “Columna Casas Sala” integrada per milicians procedents de Castelló, València, i voltants, i pel cos de guàrdies civils de Castelló, és detingut conjuntament amb la resta d'autoritats de la Columna, jutjat de forma sumària i afusellat a Terol.

Segons el testimoni de Juan Luis Porcar del Grup Recerca Recuperació Memòria Històrica de Castelló va fer servir la impremta a l'escola.

IV. MESTRES RACIONALISTES

Un tercer grup de mestres són els i les mestres racionalistes, defensors de l'educació llibertària de Ferrer i Guardia. A les comarques de Castelló podem parlar de Francisco Fuertes Antonino (Vall d'Uixó, 1884-1953), i de tres dones mestres: la primera, una mestra d'avantguarda, Francisca Sanchis Ferrer (València, 24 d'abril de 1896 - València) fou mestra a Pina de Montalgrao; les altres dues castellonenques són membres de l'Agrupació “Mujeres Libres”, Pilar Grangel Arrufat (Castelló, 1893 - Montpeller, 1987) i Matilde Escuder Vicente (Vilafranca, 1913 - Thil (França) 2006), no van treballar a Castelló però la seua trajectòria educativa és important.

Francisca Sanchis Ferrer (València, 1896 - València, segle XX): escola de Pina de Montalgrao (Alt Palància). Recuperada per Carmen Agulló⁸¹ que informa que després d'estudiar a la Institució per a l'Ensenyament de la Dona, vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE), ingressarà a la Normal Femenina per tal de cursar Magisteri, i es titula el 1918. Anys després realitzarà un curs de mestra puericultora a l'Escola Provincial de Puericultura. Va ser una mestra lliurepensadora i defensora del naturisme que el 1922 va prendre possessió del seu primer destí com a mestra de Pina. En acabar la guerra, va ser depurada pel franquisme i condemnada a sis anys i

⁷⁹<https://vistabellaarxiuunicipal.wordpress.com/tag/mestres/>

⁸⁰<https://vistabellaarxiuunicipal.wordpress.com/2015/08/04/biblioteca-joaquin-osset-merle/>

⁸¹Agulló, Carmen (2008) “Francisca Sanchis Ferrer: mestra, lliurepensadora i naturista”. *Mestres Valencianes Republicanes*. Universitat de València, pàg. 139-170.

un dia de presó major, acusada de pertànyer a Esquerra Republicana, propagar idees marxistes i antireligioses a l'escola. Al novembre de 1939 seria jutjada en Consell de Guerra, acusada de propagar en l'escola idees marxistes i antireligioses. Condemnada a la pena de sis anys i un dia de presó, fou traslladada a la de Santa Clara. De manera paral·lela al procés penal, el Ministeri d'Educació li va obrir un expedient de depuració per "excitació a la rebelión" i per "fer propaganda marxista" al seu alumnat, que com evidència Agulló eren pàrvuls. Ella va assumir la seua pròpia defensa i la sanció va ser la separació definitiva del Magisteri. No va eixir de la presó fins 1942, però no renuncià a ser mestra⁸²:

"En juny de 1956 demana la revisió de l'expedient de depuració i el 7 de desembre de 1964 la sanció d'expulsió del Magisteri es transforma en la de trasllat dins de la província sense poder demanar plaça durant tres anys amb la prohibició d'exercir càrrecs directius i de confiança en institucions docents i culturals. El dia 11 de gener de 1965, amb 69 anys, es presenta a l'escola de Mislata, on l'havien traslladada. Havien passat més de 40 anys des de la possessió de plaça com a mestra a Pina. Als 70 anys es jubila i treballa quatre anys més com a institutriu".

Francisco Fuertes Antonino ⁸³(Vall d'Uixó,1884-1953), pseudònim: "Emilio Ratti". Va estudiar Magisteri a València. El 1905 inicia la seua tasca educativa amb la fundació al seu poble natal d'una acadèmia privada amb el nom de "Escola Moderna", seguint els corrents pedagògics de la qual va fundar Ferrer i Guàrdia a Barcelona el 1901. Va ser secretari de l'Associació de Professors Racionalistes de València i professor de l'Escola Moderna de València de 1907 a 1909. L'any 1913 va accedir, mitjançant oposició, al Cos Estatal del Magisteri, recorrent diferents punts de l'estat. El 15 de març de 1929 serà nomenat per ocupar l'escola unitària d'Alcalà de Xivert fins a l'any 1934. L'any 1933, fent ús del dret de consort serà nomenat mestre en propietat de l'escola unitària de nens de la Vall d'Uixó. L'any 38 es trasllada a València i després a Albacete, per dirigir la colònia escolar de nens refugiats d'Ayna fins al final de la guerra. És traslladat a Benicarló com a conseqüència de la depuració que l'obliga a estar cinc anys fora del seu poble fins a la seua rehabilitació l'any 1945. L'any 1953, als 60 anys, havia demanat la revisió del seu expedient de depuració de l'any 1940. L'any 1946 torna a la Vall d'Uixó com a mestre, i es jubila l'any 1963. Dos mesos després va morir. Va escriure diverses obres educatives, *Fer ratlles*, *Caixa Fortes*, *Cartilla ràpida*. Un carrer a la Vall d'Uixó duu el seu nom.

82Ibid. Pàg. 169-170

83Falcó, Vicente (2003). *Francisco Fuertes Antonino. Idearios, pensamientos y versos*. edició de Vicente Falcó, Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó.

Furió i Fuertes, Maria Elena.(2008). "Francisco Fuertes Antonino: una consciència que es rebel·la", a Mayordomo, A. Agullo, MC., García Frasset, G. *Canviar l'escola, canviar la societat. IV jornades d'Història de l'educació Valenciana*, CEIC Alfons el Vell-Universitat de València, pàg. 219-238.

V. MESTRES I COLÒNIES ESCOLARS

És una altra font d'accés als noms i contextos dels i de les mestres a Castelló. Trobem les de la Societat Castellonenca de Cultura (1933), les de la Diputació (1931-1935), les de l'Ajuntament (1932-1936) i les de la Federació de Sindicats Femenins (1931).

V.1. COLÒNIES ESCOLARS ORGANITZADES PER LA SOCIETAT CASTELLONENCA DE CULTURA. 1933. ALBOCÀSSER⁸⁴.

Innovadores i valencianistes. El director va ser Carles Salvador i els mestres col·laboradors Francesc Boix Senmartí de Castellfort, Antoni Porcar Candel de Canet lo Roig i Enric Soler i Godes de Sant Joan de Moró. Tots tres han estat documentats en aquest text anteriorment.

V.2. COLÒNIES ESCOLARS ORGANITZADES PER LA DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ. XIQUETS DE LA CASA PROVINCIAL DE LA BENEFICÈNCIA⁸⁵.

Les diverses edicions són les següents: 1931 a Sant Pau d'Albocàsser, els directors són **José Maria López** de Castelló i **Pascual Marin** d'Albocàsser; 1932 a Sant Pau d'Albocàsser, els directors són Pascual Marin d'Albocàsser i Francisco Fuertes; 1933 a Eslida, els directors són Francisco Fuertes Antonino i Francisco Mondragón; 1934 a Eslida, els directors són Francisco Mondragón i **Conrado Miquel** i 1935 a Eslida.

V.3. COLÒNIES DE L'AJUNTAMENT⁸⁶

Troblem mixtes i sols de xiquetes. Totes a Lluçena. Les mixtes van comptar amb les següents edicions i mestres: 1932, amb els/les mestres **Manuel Monzonis**⁸⁷ i **Julia Monforte**; 1933, amb els/les mestres Manuel Monzonís (Castelló), **Luciano Monzonís** (Sogorb), **Francisca Ferrer** (Castelló), **Maria Rosa Salvador González** (Onda); 1934 amb els/les mestres Manuel Monzonís, Luciano Monzonís, **Rosalía Boix Fabregat**⁸⁸ i **Francisca Puell Bernat**; 1935 a Lluçena amb els/les mestres **Juan Bautista Boix Chaler**, **Juan Sales Guillén**, Rosalía Boix Fabregat i **Purificación Falomir**; 1936 amb els/les mestres **Joaquín Gresa Montolio**⁸⁹, **Antonio Pallarés**, **Maria Teresa Olmos Alabarta** i **Ana Colomer Ortells**.

⁸⁴Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit, pàg. 417- 439.

Ramos, Alfred (2015). Op. cit.

González, Viché (2003). "Sant Pau, un símbol del valencianisme polític i lingüístic, la renovació pedagògica i l'educació en el lleure". *Animació*, 16, 9-11.

http://www.gvajove.es/ivaj/export/sites/default/IVAJ/es/ivaj/Publicaciones/Animacio_16.pdf

⁸⁵Id. Cfr.: Vidal, Francesca (2014). Op. cit.

⁸⁶Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

⁸⁷Bellés (2911) "Doña Angelita y don Manuel, esos maestros de escuela tan recordados" Bellés. *Mediterráneo*. 9 de juliol. http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/dona-angelita-don-manuel-esosmaestrosescuela-tan-recordados_670886.html

⁸⁸<http://www.feteugtpaisvalencia.es/webwp/wp-content/uploads/Memoria-cap%C3%ADtulo-11.pdf>

⁸⁹Porcar, Juan Luis (2008). "Joaquín Gresa, mestre de la república" <https://www.memoriacastello.cat/11040800.html>

En relació amb les colònies sols de xiquetes, aquestes són les edicions i mestres: 1934 a Orpesa, amb la mestra Francisca Ferrer (Castelló); 1935 a Orpesa amb les mestres **Teresa Michavila Paus**⁹⁰, **Maria Dolores Fabra Compte** i **Pepita López Segura**.

V.4. COLÒNIES DE LA FEDERACIÓ DE SINDICATS FEMENINS⁹¹

Es van celebrar l'any 1931 a Traiguera.

VI. MESTRES AMB TASCA RELLEVANT EN LA PREMSA DE CASTELLÓ DEFENSANT LA REFORMA EDUCATIVA⁹².

Troblem dos mestres que ja han aparegut al llarg del text, Francisco Fuertes Antonino (Vall d'Uixó, 1884-1953), que va fer servir el pseudònim a la premsa d'Emilio Ratti⁹³ amb articles periodístics en la premsa local nacional lligats a l'educació crítica i José Sanchiz Asensi⁹⁴ (València, 1883 – Castelló, 1962), mestre a Vinaròs.

VII RECICLATGE I FORMACIÓ PERMANENT

En aquest apartat trobem les següents accions educatives lligades a les/als mestres: a) les Jornades Pedagògiques de la Federació de Mestres de Llevant de l'any 1932 a Castelló, b) les organitzades des de la Inspecció d'Ensenyament Primari: 27-31 de desembre 1933: Curs d'informació cultural i pedagògica per als mestres nacionals 1933; Viatges de mestres, i els Centres de Col·laboració Pedagògica.

En les Jornades Carles Salvador va parlar de bilingüisme i l'inspector **Isaac Faro de la Vega**⁹⁵, de l'escola atractiva". Va participar el director general de Primera Ensenyança Rodolfo Llopis evidenciant: "tras la revolución ha de venir la Escuela. Cada revolución ha de hablar su propio idioma y no se puede copiar ese idioma"⁹⁶.

Al curs d'informació cultural i pedagògica per als mestres nacionals 1933, **Pedro Vernia**, mestre de la Serratella va fer una lliçó pràctica d'un centre d'interès: les abelles⁹⁷. En relació amb el viatges d'estudis pedagògics a l'estranger cal destacar el viatge a Toulouse de **Federico García Rubira** i Isaac Faro de la Vega i la visita artística a Madrid de José Sanchís Asensi⁹⁸.

⁹⁰http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/ControlServlet?accion=3&&txt_tipo_busqueda=dl&txt_busqueda=&txt_correo=S&txt_id_desc_ud=10667231

⁹¹Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

⁹²id.

⁹³Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

Vidal, Francesca (2014). Op.cit. <http://lecturaigntgran.blogspot.com.es/2015/02/la-educacion-durante-la-segunda.html>

⁹⁴ Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit. <http://www.vinapedia.es/blog/page/189/>

⁹⁵Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). Op. cit.

⁹⁶*Heraldo de Castellón*, 13.245 (XLIV), 3/1/1932

⁹⁷Aguilar, Consol (1997).op. cit.

⁹⁸Id.

Els Centres de Col·laboració Pedagògica mereixen un espai important. Amb el Decret de 2/12/1931 es crea la Junta d'Inspectors amb l'objectiu d'unificar les iniciatives i l'obra pedagògica de la inspecció provincial i, entre les seues funcions, trobem la creació de Centres de Col·laboració Pedagògica on es reunien els/les mestres d'eixa zona per rebre lliçons-model i compartir nous mètodes pedagògics i d'organització escolar implementats, entre altres funcions. Cal remarcar els tres documentats: el de la Vall d'Uixó⁹⁹, el de Sogorb¹⁰⁰ i el de Nules¹⁰¹. Com palesa José Manuel López Blay¹⁰²:

“los Centros de Colaboración Pedagógica serían hoy una institución de vanguardia en lo que a renovación pedagógica y formación permanente del profesorado se refiere. Lo serían por la naturaleza con la que fueron dotados en el propio marco legal y por el compromiso de la Inspección y de los maestros y maestras para convertirlos en ámbitos dinámicos de intercambio de experiencias y de reflexión crítica sobre sus prácticas.(...) una mirada distante a la crónica de la actividad del Centro de Colaboración Pedagógica de Segorbe nos sitúa ante un grupo de profesionales que se acoge a una dinámica institucionalizada de intercambio, reflexión colectiva y aprendizaje colaborativo, bajo la rúbrica de lo que hoy consideraríamos buenas prácticas”.

A la Vall d'Uixó la inspectora era María del Carmen Paulo Bondía. En la junta directiva trobem com a president a Francisco Fuertes i, a més, participen els/les mestres: **Antonio Lluca, Amparo García Cordellat, Salvador Cardells i Fina Ramos**¹⁰³.

El de Sogorb va ser impulsat per l'inspector **Antonio Michavila i Vila**, les reunions eren dijous a l'escola de Sogorb. D'aquest inspector cal remarcar¹⁰⁴:

“inspector de enseñanza primaria que tenía una larga y variada trayectoria profesional, desarrollada en escenarios socio-políticos muy diversos, lo que ofrecía a priori una imagen poliédrica y sugerente desde el punto de vista de la investigación: a su brillante historial académico, había que añadir que fue el primer director del Grupo Escolar Sota y Aznar de El Puerto de Sagunto

99Cfr.: Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen. (2004). Op. Cit. Pàg. 47
Ramos, A. (2015). Op. cit. Pàg. 195

100 Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

López Blay, José Manuel (2016) Ponència “Mestres a la recerca de noves orientacions pedagògiques”. VIII Jornades d'Història de l'Educació Valenciana. *Escoles i Mestres. Les llums valencianes de la II República*. Universitat de València. Ontinyent, abril 2016.

López Blay, José Manuel (2017). *Educar, desde la luz al silencio. Un recorrido por la educación en el Alto Palancia durante el siglo XX*. Instituto de Cultura del Alto Palancia.

101 Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

López Blay, José Manuel (2017). Pàg. 93

102 López Blay, José Manuel. (2016). Op. cit.

103 Ramos, A (2015). Op. cit. Pàg. 195

104 López Blay, J. M. (2016). Op. cit. Pàg. 4

(Valencia), institució educativa vinculada a la Compañía Minera de Sierra Menera; pensionado por la Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas para visitar centros educativos de Bélgica, Suiza y Francia; su presidencia de la sección 12, Prensa y Educación, en el III Congreso Internacional organizado por la World Federation of Education Associations de Norteamérica y celebrado en Ginebra en 1929; la creación a instancias suyas de una Escuela de Cultura Superior y Complementaria y de Orientación Profesional en Artesa de Segre (Lérida); su adscripción al Rectorado de la Universidad de Barcelona, donde dirigió la Residencia de Estudiantes Normalistas; la dirección del suplemento quincenal encuadernable de El Día Gráfico, Páginas de Pedagogía; la creación y dinamización del Centro de Colaboración Pedagógica de Segorbe; sus actividades de formación en Valencia como Inspector Jefe; su amplia producción literaria y pedagógica...”

La informació sobre els/les mestres participants és la següent: apareixen mestres amb poca informació com ara Dolores Fabra i **Elvira Soriano** a Altura; Manuel Juan Badia i la mestra **Balbastre** a Begís; el mestre Bellido a Gàtova i altres mestres: **mestre Larrode, mestre Estruch, mestre Gascó, mestre Sainz i mestre Emilio Ballester**. Tenim informació de la tasca de:

Julio Valiente Botella¹⁰⁵ (Alhucemas (Màlaga) 1909 - 1935). Va col·laborar activament a la premsa republicana defensant idees pacifistes, es trasllada a Algímia d'Almonesir l'any 1935.

Jesús Alonso, mestre a Gàtova, aporta al CCP de Sogorb una lliçó pràctica sobre redacció escolar, centrada en el cinema el de 5 març del 1936 i una altra sobre “Formació social del xiquet i cooperació amb finalitat econòmica” el 6 de desembre del 1936; la **mestra Roca** (Gaibiel) aporta una lliçó sobre la necessària relació i col·laboració família-escola el 6 de desembre de 1934 i una altra sobre “Educació per a la pau i per a una ciutadania democràtica com a instrument de prevenció de conflictes”; el 7 de febrer del 1935 el mestre **Manuel Juan Badia** (Begís) aporta una lliçó pràctica sobre l'Amazònia i la mestra **Adelina Barrés**¹⁰⁶ implementadora del mètode Montessori a l'ensenyament de pàrvuls a l'escola rural de Caudiel una lliçó pràctica de metodologia parvular d'ensenyament de la lectoescriptura a partir de Montessori el 4 d'abril de 1935. Barrés apareix des de la inspecció com un exemple a seguir; és una mestra molt innovadora i amb una gran preocupació social i per l'educació d'una futura ciutadania responsable¹⁰⁷.

Com assenyala López Blay¹⁰⁸:

105 Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). Op. Cit. Pàg. 147-148.

106 Cfr.: Aguilar, Consol (1997). Op. cit.

<https://historiaycronicasdecaudiel.files.wordpress.com/2014/02/album-en-blanco-y-negro.pdf>

107 Aguilar, Consol (2017). “Adelina Barrés Ballester, la mestra de Montessori” dins Agulló, Carmen-Romans, Vicent (coord.) 20 Mestres del segle XX al País Valencià. València: Edicions 96. Pàg. 127-143

108 López Blay, J. M. (2016). Op. cit. Pàg.45

“No parece que sea ésta la programación de un círculo recalcitrante del magisterio que se reúna para hacer frente a las propuestas innovadoras de la administración educativa republicana: antes bien, sorprende la vigencia y modernidad de la temática, su variedad y el nivel de profundidad con el que se aborda, la metodología expositiva, la competencia profesional para disertar ante colegas acerca de teorías y prácticas innovadoras; la pluralidad de planteamientos. Sorprende y nos hace sonrojar ochenta años después.”

IX. DINAMITZACIÓ DE L'ESCOLA RURAL

En aquest apartat destaca **Maria Saiz**, mestra a Rossell, amb una tasca innovadora, entre les exposicions d'assaigs pedagògics, treballs escolars i obres complementàries de l'escola, el periòdic *República* remarcava que amb un “vetusto local”, un edifici-escola sense cap condició per a l'ensenyament, la mestra Maria Saiz Rosell havia aconseguit omplir l'escola de Rossell de treballs artístics, culturals i pedagògics”¹⁰⁹.

X. PACIFISME

El mestre **Luis Ballester Segura**¹¹⁰ (Alfara de Carles (Tarragona),1910) com a mestre propietari treballa a Castelló, en diversos llocs com Llucena (1931) i Masia de Fabra Lloma (Llucena,1935). Va estudiar Filosofia i Lletres. Destaca per la seua activa vida associativa, per propagar la premsa escolar i pel seu pacifisme. Cal remarcar que és membre de la Lliga Espanyola dels Drets de l'Home, refundada en 1922 com a Lliga Espanyola dels Drets de l'Home sota la presidència de Miguel de Unamuno) i de l'Agrupació Espanyola de Mestres Pacifistes, amb seu a València. S'oposa a l'ensenyament en valencià a les escoles.

XI. GÈNERE I EDUCACIÓ: TEMPS DE GUERRA

El gènere, pel context mereix un apartat especial. L'any 1931 s'aconsegueix el vot de la dona sota l'impuls de Clara Campoamor i l'any 1933 les dones de l'estat voten per primera vegada. Les primeres mestres formades i conscienciades originen una nova identitat per a les dones lligada a la millora de l'educació¹¹¹. Per accedir al Pla Professional de Magisteri Republicà de 1931 les dones necessiten, a més, tenir

109 Aguilar, Consol (1997). Op. cit. Cfr.: *República*, 31, 17/7/1931, Pàg.4. *Diario de la Mañana*,595, 26/2/1931, pàg. 1. *República*, 327,1/7/1932, pàg. 3.

110 Mayordomo, Alejandro-Agulló, M. del Carmen (2004). Op. Cit. Pàg. 144- 147.

111 Rodríguez, Carmen (2004). “Modelo de maestra y transmisión de estereotipos. La ausencia de las mujeres en los contenidos escolares” dins Rodríguez, Carmen (coord.). *La ausencia de las mujeres en los contenidos escolares*. Miño y Dávila Editores, pàg. 173.

cursat el batxillerat¹¹². Com palesa Agulló¹¹³, el model regeneracionista, influït pel moviment sufragista espanyol, redefineix l'ideal de feminitat, incloent-hi el concepte de ciutadana. Parlem d'un període amb pedagogues rellevants com Maria de Maeztu (1881-1948) i Leonor Serrano i Pablo (1890-1942). Cal fer esment del professorat de la Normal de Castelló, la professora de Pedagogia **Dolores Pastor Martínez**, d'Acció Catòlica, és la introductora del mètode Montessori¹¹⁴. I com ja hem assenyalat al llarg del text, Rosario Pérez Solernou¹¹⁵, directora de la Normal, implementarà les tècniques Freinet.

Al llarg d'aquest text hem inclòs dones importants, capdavanteres, com la inspectora Ángela Sempere, sufragista i defensora de la coeducació; la mestra lliurepensadora Francisca Sanchis; les freinetistes Paquita Sanchis i Rosario Pérez en la formació inicial de mestres, i la mestra Montessori Adelina Barrés. I moltes altres de les quals hem assenyalat el nom i, en alguns casos, una mica de biografia. Resta molta feina per fer, perquè com assenyalava Carmen García-Colmenares¹¹⁶ “recuperar genealogías de mujeres no consiste en añadir nombres a una lista, sino en resituar su papel dentro del marco social y cultural en el que se desarrollaron”, és a dir, cal recuperar-les en relació amb el seu context i la seua tasca. Conseqüentment no poden faltar les dones militants en organitzacions de dones. Cal esmentar Enriqueta Agut, Pilar Grangel i Matilde Escuder.

La mestra **Enriqueta Agut Arner** (Castelló 1912 - Mèxic, 1912), va formar part de l'AMA (Asociación de Mujeres Antifascistas). Anomenada “la palometa del Front Popular, va ser la mestra republicana i feminista amb més projecció pública a la II República i la dona que més missions de les “Missions Pedagògiques” va fer (Terol, València i Conca). Membre de FETE i de les Joventuts d'Esquerra Republicana. Membre del PC des del 1936. Feminista convençuda és secretària de l'Agrupació Femenina de Dones Antifeixistes i forma part de la redacció de la revista *Pasionaria*¹¹⁷.

Dues castellonenques formaren part de l'organització “Mujeres Libres” (1936-1939), les mestres Pilar Grangel i Matilde Escuder. “Mujeres Libres” és una organit-

112 García Colmenares, Carmen (2014). “Las maestras republicanas: la mediación como transformación”. *Concejo educativo*. http://www.concejoeducativo.org/article.php?id_article=642

113 Agulló, Carmen (2005). “Àngels domèstics, ciutadanes republicanes, mestresses consumidores: evolució de l'ideal de la feminitat als llibres escolars (1901-1978). dins Francesca Comas -Xavier Motilla (coord.). *Història/Històries de la Lectura. Actes de les XXIV Jornades d'Estudis Històrics Locals. XVII Jornades d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana*. Editores: Institut d'Estudis Balearics, pàg. 25-26.

114 Cfr: Aguilar, Consol (1997). Op. Cit. Pàg. 257.

Agulló, Carmen-Fernández, Juan Manuel (2014). “La depuración franquista del profesorado de las Escuelas Normales de Alicante, Castellón y Valencia”. *Revista de Educación*, 364. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4684746>

115 Ramos, Alfred (2015). Op. cit.

116 García Colmenares, Carmen (2012). “Educar en tiempos de guerra: maestras y psicólogas republicanas en las colonias escolares” a Sánchez de Madariaga, Elena (ed.) *Las Maestras de la República*. Madrid: Los Libros de La Catarata, pàg. 116.

117 Cfr.: Agulló, M^a del Carmen (2008). “Enriqueta Agut Arner”. *Mestres Valencianes Republicanes*. Universitat de València, pàg. 223- 254. Diccionari biogràfic de Dones URL: http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=856

zació autogestionada anarquista amb un lema “la revolució serà amb les dones o no serà”, defensant que la transformació social, havia d’anar unida a la igualtat dels homes, són tan actuals que van ser inspiradores del lema dels grups de dones del 15M “La revolució serà feminista o no serà”. “Mujeres Libres” van organitzar més de 20.000 dones obreres i camperoles, en tota la zona fidel a la República i varen tenir una tasca educativa i assistencial molt important¹¹⁸.

Pilar Grangel Arrufat¹¹⁹ (Castelló, 1893 - Montpeller, 1987). Responsable de la racionalista Escola Pestalozzi (Barcelona). Directora de l’Escola del Sindicat del ram d’Elaborar Fusta. Cofundadora del Grup “Brises Llibertàries”. Directora pedagògica de La Casa de la Maternitat (Barcelona). Cofundadora del Comité Femení de Solidaritat Llibertària del SUPL (Sindicato Único de la Enseñanza y de Profesiones Liberales CNT/AIT). Internada en diversos camps i exiliada Col·laboradora de la premsa de l’exili i en tasques assistencials.

Matilde Escuder Vicente (Mate)¹²⁰ (Vilafranca, 1913 - Thil (França), 2006). Mestre racionalista. Voluntària de la Columna Durruti. Participant en el moviment col·lectivista de Mirambell (Terol). Mestre en l’Acadèmia de les Joventuts Llibertàries i “Mujeres Libres” d’Ontinyent¹²¹. Exiliada. Un carrer a Sant Adrià de Besòs té el seu nom.

XII. LA NECESSITAT DE CONTINUAR RECUPERANT LA MEMÒRIA HISTÒRICA EDUCATIVA DEL SEGLE XX.

La recuperació dels mestres i de les mestres també s’ha fet des dels sindicats. És el cas de la recuperació del mestre **Emilio Corvalan**¹²² (Morella, 1878) fundador l’any 1931 de la Federació Espanyola de Treballadors de l’Ensenyament de Castelló (FETE-UGT), que va exercir com a mestre en diferents localitats.

Els resultats de la depuració ideològica i política estudiats per Carmen Agulló Díaz i Juan Manuel Fernández Soria¹²³ mostren que, per exemple, en la Comissió de Depuració de mestres a Castelló no va formar part professorat de la Normal. En

118 Aguilar, C. (2016). “Actualitat de les propostes de lectura de “Mujeres Libres”: accions concretes en projectes d’innovació educativa en la formació inicial de mestres al segle XXI.” en Educar en temps de guerra. XXII Jornades Internacionals d’Història de l’Educació. València 9,10 i 11 de novembre de 2016. València: Institució Alfons el Magnànim, pàg. 571-582 <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/165122>

119 CNT. “Pilar Grangel. Pedagoga y anarquista” <http://puertoreal.cnt.es/bibliografias-anarquistas/4544-pilar-grangel-pedagoga-y-anarquista.html>
Cfr: <http://www.estelnegre.org/documents/grangel/grangel.html>

120 Salud, Paco (2012)”. Matilde Escuder Vicente. Maestra de la pedagogia de Ferrer y Guardia”, [pacosalud.blogspot](http://pacosalud.blogspot.com.es/2012/05/matilde-escuder-vicente-maestra-de-la.html), 9 de maig. <http://pacosalud.blogspot.com.es/2012/05/matilde-escuder-vicente-maestra-de-la.html>
Cfr.: Martí, Manel (2018). *Matilde Escuder. Maestra Libertaria i racionalista. Una historia de vida*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.

121 Torró Martínez, Joan Josep (2016). *Educació i Societat a Ontinyent (1800-1975)* Universitat de València. <http://roderic.uv.es/handle/10550/50851>

122 Fernández Asenjo, Gerardo (2013). *Memoria histórica de FETE. UGT Castellón 1931-1938. Maestros depurados, maestros silenciados*.

123 Agulló, Carmen-Fernández, Juan Manuel. (2014). Op. cit. Pàg. 197-221 <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4684746>

la Normal de Castelló hi havia 19 professores en exercici durant la II República. Es va sancionar el 25 % dels homes i el 20 % de les dones, la raó és el compromís polític i sindical de les dones que, a més, qüestiona el paternalisme dels depuradors¹²⁴. D'aquest professorat 3 persones són sancionades amb la separació definitiva i 1 dona amb trasllat forçós. Del total del professorat sancionat, un 50 % eren numeraris/àries. L'any 1938 amb la conquesta de Castelló per les tropes franquistes la Normal de València va acollir a professorat de Castelló.

Alejandro Mayordomo ens recorda en relació amb els bons i bones mestres valencians del segle XX al País Valencià¹²⁵:

“aquells i aquelles mestres, ”d'un temps, d'un país” (...) van emprendre camins cap a allò nou *millor* i més valuós, i van complir, en major o menor mesura, la seua tasca de ser referents pioners en metàfores ben conegudes d'aquesta digna i entranyable professió: ser mestres com a professionals, com a *subjectes que aprenen* i resolen, com a intel·lectuals *transformadors*, com a *agents cívics i polítics*, com a *crítics d'allò social*, com a pensadors i indagadors de l'educació”

Hi ha moltes i diverses maneres de recuperar les històries dels i de les mestres castellanencs. Però totes passen pel compromís amb la pedagogia del record, pel compromís amb la memòria històrica educativa.

124 Id.

125 Mayordomo, Alejandro (2017). “Pensar, assumir i exercir l'ofici de mestre en el segle XX”. dins Agulló, Carmen-Romans, Vicent (coord.). *20 Mestres del segle XX al País Valencià*. València. Edicions 96, pàg. 38